

האם הדטרמיניזם והרשות הנתונה יכולים לדור בכפיפה אחת?

רשימה על פרשיות 'ניצבים-וילך'

מאת: ניסן אבדי

השבת אנחנו קוראים בשתי הפרשות 'ניצבים' ו-'וילך'.

בפרשת 'וילך' אנו קוראים בין היתר את הפסוקים הבאים:

וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל-מֹשֶׁה, הֲנִיךְ שֹׁכֵב עִם-אֲבֹתֶיךָ; וְקָם הָעָם הַזֶּה וְזָנְהוּ אַחֲרַי
אֶל־הַיַּבֵּשׁ הַזֶּה, וְאָשַׁר הוּא בְּאֶשְׁמָה בְּקִרְבּוֹ, וְעִזְבֵנִי, וְהִפֵּר אֶת-בְּרִיתִי
אֲשֶׁר כָּרַתִּי אִתּוֹ: (שם, לא, טז)

כִּי-אֲבִיאֲנֹו אֶל-הָאָדָמָה אֲשֶׁר-נִשְׁבַּעְתִּי לְאֲבֹתַי, זָבַת חֶלֶב וְדָבַשׁ, וְאָכַל
וְשָׂבַע, וְדִשְׁשָׁן; וּפְנָה אֶל-אֵלֵי הַיָּם אַחֲרַי, וְעָבְדוּם, וְנִאֲצוּנִי, וְהִפֵּר אֶת-
בְּרִיתִי: (שם, שם, כ)

לפנינו התרעה מצד הקב"ה למשה רבנו על כך שאחרי מותו עם ישראל יסור מדרך התורה ויזנה אחרי אלוהים אחרים. בהשפעה ובהשראת דברים אלה, אומר משה רבנו ללויים:

כִּי אֲנִי כִי יִדְעַתִּי אֶת-מֶרְיָךְ, וְאֶת-עֲרֹפֶךָ הַקִּשָּׁה; הֵן בְּעוֹדֶנִי חַי עִמָּכֶם הַיּוֹם,
מִמְרִים הָיִיתֶם עִם-יְהוָה, וְאָף, כִּי-אַחֲרַי מוֹתִי:

כִּי יִדְעַתִּי, אַחֲרַי מוֹתִי כִּי-הִשְׁחַתְתָּ תִּשְׁחַתּוּן, וְסָרְתָם מִן-הַדֶּרֶךְ, אֲשֶׁר צִוִּיתִי
אֲתָכֶם; וְקִרְאתָ אֶתְכֶם הָרְעָה, בְּאַחֲרֵי הַיָּמִים--כִּי-תַעֲשׂוּ אֶת-הָרַע בְּעֵינֵי
יְהוָה, לְהַכְעִיסוֹ בְּמַעֲשֵׂה יְדֵיכֶם: (שם, שם, כז, כט)

בשני המקרים מדובר לכאורה בידיעה מראש של דברים האמורים להתרחש בעתיד. הדברים מזכירים את חלקה הראשון של האמירה המפורסמת בפרקי אבות "הכל צפוי...." (אבות, פרק ג, משנה טו), ויש להם אופי דטרמיניסטי מובהק. זה עניין אחד.

בפרשת 'ניצבים' אנו קוראים בין היתר את הפסוקים הבאים:

רְאֵה נָתַתִּי לְפָנֶיךָ הַיּוֹם, אֶת-הַחַיִּים וְאֶת-הַטּוֹב, וְאֶת-הַמָּוֶת, וְאֶת-הָרַע:
אֲשֶׁר אֲנִי כִי מַצִּיחֶךָ הַיּוֹם, לְאַהֲבָה אֶת-יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לְלַכֵּת בְּדַרְכָיו, וְלִשְׁמֹר
מִצְוֹתָיו וְחַקֹּתָיו וּמִשְׁפָּטָיו; וְחַיִּיתָ וְרַבִּיתָ--וּבְרַכְךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ, בְּאֶרֶץ אֲשֶׁר-
אָתָּה בְּאֶשְׁמָה לְרִשְׁתָּהּ: (דברים, ל, טו-טז)

כאן אנחנו רואים ציווי על שמירת המצוות, החוקים, והמשפטים שבני ישראל נצטוו עליהם. למותר לציין שזהו ציווי אחד מני רבים המופיעים בתורה, ובמיוחד בספר דברים. כאן תופס החלק השני של אותה אמירה בפרקי אבות "...והרשות נתונה...", זה עניין שני.

מי שנותן דעתו בדברים האלה אפשר שיתנה אם לא מדובר בסתירה ביניהם. שכן במאמר הראשון מדובר במה שיקרה לעם ישראל בעתיד ולכאורה לאיש מהעם אין שליטה עליהם, ואילו במאמר השני עצם הציווי על קיום המצוות פירושו שיש גם אפשרות אחרת והבחירה היא בידי כל אדם מישראל באיזו דרך ללכת. אם כן איך אפשר לצוות על מישהו לא לעשות דבר שידוע מראש שהוא יעשה אותו?

לשם פתרון הקושי יש לבחון את הדברים בחינה מדוקדקת. בחינה כזאת תעמיד אותנו על שתי עובדות: האחת היא שלא בדברי ה' ולא בדברי משה רבנו לא נאמר מתי תהיה הסטייה מדרך התורה והפניה לאלילות. אמנם נאמר שזה יהיה אחרי מות משה רבנו, אבל לא נאמר כמה זמן או כמה דורות אחריו. העובדה השניה היא שלא ננקב בשמו של אף אדם מסוים או אפילו אף קבוצה מסויימת מקרב עם ישראל שייטו מהדרך, אלא נאמר באופן כללי שהעם יעזב את התורה ויפנה לדרכים אחרות. לשתי הנקודות האלה נידרש בהמשך.

כעת ננסה לפתור את הקושיה בשתי גרסאות כשאנו הולכים מהקל את הקשה.

על פי הגרסה הראשונה נוכל לטעון לנוחיותנו שלא מדובר **בידיעת הדברים** מראש, הן בדברי ה' למשה רבנו והן בדברי משה רבנו ללויים, אלא מדובר **בהבעת חשש**. לפי זה קיים חשש שאחרי מות משה רבנו עם ישראל יעזב את דרך התורה ויפנה אל עולם האלילות. את הגרסה הזאת אפשר לסמוך על פסוקים רבים בתורה, ובמיוחד בספר דברים, שעניינם חשש מפני סטיות עם ישראל מדרך התורה. הנה כמה דוגמאות: ראשית, בפרשתנו פרשת ניצבים:

פֶּן-יִשׁ בְּכֶם אִישׁ או-אִשָּׁה או מְשַׁפְּחָה או-שֶׁבֶט, אֲשֶׁר לָבְבוּ פִּנֵּה הַיּוֹם מֵעַם יְהוָה אֶל-הַיִּנּוֹ, לְלַכֵּת לְעֵבֶד, אֶת-אֱלֹהֵי הַגּוֹיִם הָהֵם פֶּן-יִשׁ בְּכֶם, שֶׁרֶשׁ פֶּךָ ר' אש—וְלַעֲנָה : (שם, כט, יז)

ועוד:

רַק הַשְּׁמֵר לְךָ וּשְׁמֵר נַפְשְׁךָ מֵאֵד, פֶּן-תִּשְׁכַּח אֶת-הַדְּבָרִים אֲשֶׁר-רָאוּ עֵינֶיךָ וּפֶן-יִסּוּרוּ מִלְּבַבְךָ, כֹּל, יְמֵי חַיֶּיךָ . . . (שם, ד, ט)

פֶּן-תִּשְׁחַתּוּ--וְעִשִּׂיתֶם לָכֶם פֶּסֶל, תְּמוֹנֹת כָּל-סֹמֶל: תִּבְנֶית זָכָר, או נְקִבָּה. (שם, שם, טז)

ולמה נלך רחוק? בפרשה השניה של קריאת שמע אנחנו קוראים:

הַשְּׁמְרוּ לָכֶם, פֶּן יִפְתָּה לְבַבְכֶם; וְסִרְתֶּם, וְעַבַּדְתֶּם אֱלֹהִים אֲחֵרִים, וְהִשְׁתַּחֲוִיתֶם, לָהֶם. (שם, יא, טז)

המשותף לכל הפסוקים האלה הוא המילה 'פן' שהיא סימן מובהק של חששות. על אותה דרך אפשר לטעון שגם בפרשתנו מדובר בהבעת חשש ולא בידיעה. אם כן, אין ידיעה וממילא אין גם ידיעה **מראש**, ולא קיימת הסתירה שהוזכרה לעיל.

במקרה זה מה יחשוב כל אדם השומע את הדברים מפי משה רבנו או מפי הלויים? ובכן, מי שאמונתו בלבו ירצה שהחשש לא יתממש בכלל או לפחות לא יתממש בדורו שלו, ולכן יתחזק באמונתו וידבק בתורה. לעומתו מי שאין בו אמונה לא תהיה לו איכפת מסטייה של עם ישראל ויזנה אחרי העולם האלילי. בשני המקרים כל אחד החליט על דרכו מתוך רצונו החופשי. הדבר אמור גם בכל אדם בדורות הבאים אחרי דור המדבר.

אם כן ברור שהחשש לא עומד בדרכה של הבחירה החופשית.

בגרסה השניה נקשה ונאמר שלא בחשש מדובר, אלא בידיעה **מראש**. ידיעת הדברים מראש היא בחזקת גזירה שנגזרה מראש והיא היא העומדת בסתירה לבחירה החופשית של האדם, שהרי ידיעת הדברים **לאחר** שהתרחשו היא עניין של מה בכך ולא משפיעה על המעשה שכבר נעשה.

בגרסה זאת נפריד הפרדה מוחלטת בין הקטגוריה האלוהית לבין הקטגוריה האנושית. אלוהים יתברך לא נתפס ע"י האדם לא בחושים ולא בדמיון. אין הוא ניתן להבנה ע"י האדם, וכל מה שחל על האדם לא חל עליו. אמנם התורה מדברת לפעמים על ה' במונחים אנושיים. אנו קוראים בתורה ביטויים כגון " יד ה' ", " עיני ה' " וכדומה, אבל כבר אמרו ש-"דיברה התורה בלשון בני אדם" שאילולי כן לא היה אפשר לדבר על ה' בכלל. בניגוד לאדם החי במסגרות מובהקות של זמן ומרחב, על אלוהים לא חל לא הזמן ולא המרחב. כאן אנו דנים באי חלות הזמן על אלוהים. פירוש הדבר הוא שלגבי אלוהים אין כל משמעות למושגים 'מראש' ו-'לאחר מעשה'. על כן הידיעה שלו את הדברים, אם אמנם ניתן לדבר על ידיעה שלו, לא עומדת בסתירה לחופש הבחירה של האדם, והרשות אכן נתונה.

הגרסה השלישית שייכת כולה לקטגוריה האנושית. כפי שאמרנו לעיל, גם משה רבנו אומר ללוויים את אותם הדברים שיש להם אופי דטרמיניסטי. משה רבנו הוא בשר ודם, ולא ניתן לומר שהזמן לא חל עליו. כאן הדברים אכן **יודעים מראש**. אם כן, איך פותרים את הסתירה כאן?

כאן אנחנו נדרשים לאותן שתי נקודות שהזכרנו במבוא לעיל, דהיינו לא נאמר מתי תהיה הסטייה וגם לא נאמר ע"י מי. כיוון שלא נקבע מראש מי ומי יהיו הסוטים, כל אדם יכול להחליט על דרכו. הוא אמנם יודע שבשלב כלשהו יהיה שבר גדול בעם ישראל והעם יעזוב את דרך התורה, אבל בדומה למה שאמרנו בגרסה הראשונה המאמינים ישתדלו 'לדחוק את הקץ' ע"י כך שידבקו בתורה, ואילו ללא מאמינים לא תהיה איכפת שהשבר יקרה ובלבד שהם ימשיכו בדרכם. מצבם של המאמינים במקרה זה דומה למצבם של נוסעים באוניה (או של קברניט האוניה) שגורלה נחרץ לטבוע והם **יודעים** זאת. השאלה היא מה יעשו. האם יישבו באפס מעשה עד שהאוניה תשקע במצולות? לא בהכרח. הם יכולים לעזור בהורדה סירות הצלה לים ובהעברת אנשים לסירות. כך גם אנשי אמונה במצב של שבר. הם ידבקו באמונתם למרות שהם יודעים שהקץ יקיץ במהרה.

גם כאן הידיעה מראש לא מונעת מהאדם להכריע את הכרעתו מתוך רצונו החופשי.

לסיכום הדברים ראינו שבכל מקרה האדם חופשי לבחור את בחירתו כך שלפחות לגבי הסוגיה הזאת אפשר לומר שהדטרמיניזם והרשות הנתונה אכן יכולים לדור בכפיפה אחת.